

یکصد منظومه‌ی عاشقانه‌ی فارسی

دکتر حسن ذوالفقاری

www.ketab.ir

سرشناسه: ذوالفقاری، حسن، ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدیدآور: یکصد منظومه‌ی عاشقانه فارسی / تألیف حسن
ذوالفقاری

مشخصات نشر: تهران: نشر چرخ، ۱۳۹۲
مشخصات ظاهری: ۱۲۶۵ ص.

شابک: 978-600-94370-2-3

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه: ص. ۸۰ همچنین به صورت زیرنویس
موضوع: منظومه‌های عاشقانه - تاریخ و نقد
موضوع: منظومه‌های عاشقانه - مجموعه‌ها
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ ذی‌حجّه / ۸ PIR۳۵۹۷
رده‌بندی یویی: L۸ / ۱ و ۴۰۹
شماره‌ی کتاب‌شناسی ملی: ۲۶۶۶۲۷۵

یکصد منظومه‌ی عاشقانه‌ی فارسی

دکتر حسن ذوالفقاری

آماده‌سازی: نشر چشمه

لینوگرافی: باختر

چاپ: دالاهو

تیراژ: ۷۵۰ نسخه

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۲، تهران

۵۵۰۰۰ تومان

شابک: ۳-۲-۹۴۳۷۰-۶۰۰-۹۷۸

حق چاپ و انتشار محفوظ و متعلق به انتشارات چرخ است.

دفتر مرکزی و فروش: خیابان انقلاب، خیابان ابوریحان بیرونی، خیابان وحید نظری، شماره‌ی ۳۵، طبقه‌ی اول.

تلفن: ۶۶۴۹۲۵۲۴

فهرست

۱۳	کلیات
۱۵	مقدمه
۱۹	۱. منظومه‌ی عاشقانه
۲۳	۲. سیرتاریخی منظومه‌های عاشقانه
۳۵	۳. مشخصات منظومه‌های عاشقانه
۳۵	۱- ۳ قالب
۳۶	۲- ۳ وزن
۳۶	۳- ۳ ساختار
۳۷	۴- ۳ تعداد منظومه‌های عاشقانه
۴۸	۴. طبقه‌بندی منظومه‌های عاشقانه
۴۹	۱- ۴ براساس نوع و جنس عشاق
۵۰	۲- ۴ براساس درون‌مایه
۵۰	۳- ۴ براساس منشأ تاریخی
۵۰	۱- ۳- ۴ اسطوره‌ای
۵۰	۲- ۳- ۴ تاریخی
۵۰	۳- ۳- ۴ نیمه تاریخی
۵۱	۴- ۳- ۴ تخیلی
۵۱	۴- ۴ براساس منشأ جغرافیایی
۵۱	۵- ۴ براساس اصالت روایت
۵۲	۶- ۴ براساس پایان
۵۲	۱- ۶- ۴ غم‌نامه (تراژدی)
۵۳	۲- ۶- ۴ شادی‌نامه

۵۳	۴-۷ براساس نوع عشق
۵۳	۴-۷-۱ زمینی
۵۴	۴-۷-۲ آسمانی
۵۴	۴-۸ براساس زبان
۵۴	۴-۹ براساس بیان
۵۴	۴-۹-۱ تمثیلی / رمزی / استعاری
۵۵	۴-۹-۱ غیرتمثیلی
۵۵	۴-۱۰ براساس نحوه ارائه
۵۶	۵. ویژگی های داستان های عاشقانه از منظر عناصر داستانی
۵۶	۵-۱ پیرنگ (طرح)
۵۶	۵-۱-۱ عناصر ساختاری پیرنگ منظومه های عاشقانه
۵۹	۵-۱-۲ ویژگی های پیرنگ در منظومه های عاشقانه
۶۳	۵-۲ کنش
۶۳	۵-۳ زاویه دید
۶۴	۵-۴ شخصیت و شخصیت پردازی
۶۶	۵-۵ زمان و مکان
۶۷	۵-۶ درون مایه و مضمون
۶۷	۵-۶-۱ عشق
۷۱	۵-۶-۲ اصول اخلاقی
۷۲	۵-۶-۳ تقدیرگرایی
۷۲	۵-۶-۴ آداب و رسوم
۷۲	۵-۷ روایت
۷۳	۵-۸ زبان و بیان
۷۳	۵-۹ توصیف
۷۷	۶. بن مایه های منظومه های عاشقانه
۷۸	۶-۱ اشخاص
۷۸	۶-۲ حیوانات
۷۸	۶-۳ عناصر طبیعی، اساطیری، افسانه ای
۷۸	۶-۴ اشیای جادویی، افسانه ای، نمادین، متبرک
۷۸	۶-۵ مفاهیم، موضوعات و حوادث
۷۹	۶-۶ مکان های عام

۷. ریخت شناسی دامستان های عاشقانه ۸۰
- ۱- ۷ پدر عاشق یا معشوق (شاه، وزیر، حاکم) بی فرزند است ۸۲
- ۲- ۷ پدر عاشق با دعا یا بر اثر خواب یا خوردن قَبْرِک از دست پیر صاحب فرزند می شود. تولّد عشاق ۸۲
- با سختی و دشواری همراه است. ۸۲
- ۳- ۷ عاشق با شگفتی یا دشواری متولّد می شود و مراحل رشد را به سرعت طی می کند. ۸۲
- ۴- ۷ عاشق با شنیدن وصف معشوق یا دیدن وی در خواب یا بیداری یا دیدن تصویر او عاشق می شود. ۸۲
- ۱- ۴- ۷ دیدن ۸۳
- ۲- ۴- ۷ شنیدن صدا ۸۴
- ۵- ۷ عاشق درباره ی معشوق اطلاعاتی کسب می کند. ۸۴
- ۶- ۷ عشاق، عشق خود را اظهار می کنند و موانعی در وصال آن ها پدید می آید. ۸۵
- ۷- ۷ عاشق بر اثر عشق و فراق بیمار و زرد رومی شود و آنرا می گزیند یا با وحشیان انس می گیرد. ۸۵
- ۸- ۷ چاره گیری خانواده ی معشوق و اطرافیان به نتیجه نمی رسد. ۸۷
- ۱- ۸- ۷ نصیحت ۸۷
- ۲- ۸- ۷ دعا، نیایش و شفاخواهی ۸۷
- ۳- ۸- ۷ شوهر دادن معشوق ۸۷
- ۹- ۷ عاشق به قصد حرکت به سرزمین معشوق به بهانه ی شکار منزل را ترک می کند. ۸۷
- ۱۰- ۷ عاشق سفر دریا پیش می گیرد و کشتی او در دریا غرق می شود و نجات می یابد. ۸۸
- ۱۱- ۷ عاشق به جایی ناشناس (جزیره، شهر پیران) وارد می شود یا در راه او موانع و دسیسه هایی نهاده می شود و حوادثی برایش پیش می آید که وصال را دشوار یا غیر ممکن می کند. ۸۸
- ۱- ۱۱- ۷ خرق عادت ها ۸۹
- ۲- ۱۱- ۷ آیین های گیتی نما (جام جم) ۸۹
- ۳- ۱۱- ۷ موجودات وهمی ۸۹
- ۴- ۱۱- ۷ طلسم شکنی / افسون / جادو ۹۱
- ۵- ۱۱- ۷ ازدها کشی ۹۱
- ۶- ۱۱- ۷ عجایب و غرایب ۹۲
- ۷- ۱۱- ۷ دسیسه ۹۲
- ۱۲- ۷ عاشق با وسایل جادویی، طلسم گشایی، کمک یاری رسانان، کمک معشوق، معجزات یا خواب دیدن نجات می یابد. ۹۲
- ۱- ۱۲- ۷ واسطه ۹۲
- ۲- ۱۲- ۷ معجزات ۹۴

۹۴.....	۳- ۱۲- ۷- کمک معشوق به عاشق.....
۹۴.....	۴- ۱۲- ۷- خواب.....
۹۵.....	۱۳- ۷- درکنار جریان اصلی داستان، عشق‌های حاشیه‌ای نیز شکل می‌گیرد.....
۹۵.....	۱۴- ۷- عاشق با رسیدن به سرزمین معشوق بالباسی مبدل، دیدارویزی پنهانی در کاخ یا باغ دارد.....
۹۶.....	۱۵- ۷- عاشق با پرسش‌هایی آزموده یا وظیفه‌ای دشوار به او واگذار می‌شود.....
۹۷.....	۱۶- ۷- رقیب عشقی مانع وصال است و بر سر راه عاشق قرار می‌گیرد.....
۹۷.....	۱۷- ۷- عاشق و رقیب مبارزه می‌کنند. عاشق پیروزی می‌شود و رقیب شکست می‌خورد.....
۹۸.....	۱۸- ۷- بین عشاق نامه‌ها و غزل‌هایی رد و بدل می‌شود.....
۱۰۱.....	۱۹- ۷- عاشق (شاه) یا حکومت را ترک می‌کند یا به شهر یا کشور خود دیگر بازمی‌گردد.....
	۲۰- ۷- عشاق یا به وصال هم می‌رسند و عاشق بر تخت سلطنت می‌نشیند، یا یکی از عشاق می‌میرد و دیگری نیز خودکشی می‌کند.....
۱۰۳.....	منظومه‌های عاشقانه‌ی ادب فارسی.....
۱۰۵.....	آذرو سمندر.....
۱۱۰.....	ازهر و مزهر.....
۱۱۴.....	اصلی و کرم.....
۱۲۰.....	امیر و گوهر / رشته‌ی گوهر.....
۱۲۳.....	ایرج و هویره.....
۱۲۸.....	با فروگل اندام.....
۱۳۴.....	بدر منیروبی نظیر.....
۱۳۶.....	بدیع الزمان و قمرچهر.....
۱۵۰.....	بهرام وزهره / بهرام‌نامه.....
۱۵۳.....	بهرام و گل اندام.....
۱۶۴.....	بیژن و منیژه.....
۱۷۷.....	بیمار و طبیب.....
۱۸۰.....	جمال و جلال.....
۱۹۷.....	جمشید و خورشید.....
۲۱۴.....	جم و گل / سحر حلال.....
۲۱۸.....	جهانگیر و نور جهان / حسن جهانگیر.....
۲۲۳.....	چنیسرو لایلا (چنیسرو نامه).....
۲۲۹.....	حسن اتفاق.....
۲۳۳.....	حسن و دل.....

۲۴۷	حسینا و دلارام
۲۵۶	حیدر بیگ و سمنبر
۲۶۴	خج و سیامند
۲۶۷	خزم و زیبا
۲۷۴	خزم و صنوبر / عشق آشوب
۲۷۶	خسرو و شیرین
۳۲۱	خسرو نامه
۳۳۳	خموش خاتون و شاهزاده‌ی هوسران
۳۳۷	خورشید و مهباز
۳۵۱	دل و جان / مهتاب و کتان
۳۵۵	دولرانی و خضر خان
۳۶۱	دوزه و خورشید
۳۶۴	دریاعه و بکتاش
۳۷۱	در اغب و مرغوب
۳۷۸	درام و سبتا
۳۹۲	درانی کیتکی و سندر
۳۹۵	دقن و بدم (بدومات)
۳۹۹	زلال و رودابه
۴۱۰	زهره و منوچهر
۴۲۲	زیبا و نگار (مسی و پنون)
۴۳۰	سام و پری دخت
۴۴۷	سرور و تذرو
۴۶۳	سعد و همایون
۴۶۵	سلامان و ابسال
۴۸۱	سلیمان (ع) و بلقیس
۵۰۲	سلیم و سلما
۵۰۷	سوز و گداز
۵۱۲	سوهنی و مهبینوال
۵۱۹	سیاوش و سودابه
۵۳۶	سیف الملوک و بدیع الجمال
۵۴۲	شاه‌مد و عزیز / نیزنگ عشق

۵۴۹.....	شاه و درویش.....
۵۵۶.....	شاه و کنیزک.....
۵۶۲.....	شمس و قمر.....
۵۶۷.....	شمع و پروانه.....
۵۷۸.....	شور محمود و مرزینگان.....
۵۸۱.....	شیخ صنعان و دختر ترسا.....
۵۹۰.....	شیدوش و ناهید.....
۵۹۴.....	صنم و برهمن.....
۶۰۰.....	طالب و زهره.....
۶۰۷.....	ظاهر و زهره.....
۶۱۳.....	عزیز و نگار.....
۶۲۴.....	فایز و پریزاد.....
۶۲۸.....	فلک نازنامه / سروگل / فلک ناز و خوشید آفرین.....
۶۳۸.....	فیروز و شهناز.....
۶۴۲.....	فیروز و نسیرین.....
۶۴۸.....	کامروپ و کاملتا / دستور همت.....
۶۵۵.....	گلزار عباسی.....
۶۶۲.....	گل و بلبل / بلبل نامه.....
۶۷۴.....	گل و نوروز.....
۶۹۷.....	لاس و خزال.....
۷۰۱.....	لیلی و معنون.....
۷۴۷.....	ماده نزل و کام کندلا / محض اعجاز.....
۷۵۴.....	محمود و ایاز.....
۷۸۰.....	ملک زاده و پری دخت.....
۷۸۲.....	ملک زاد و نوش لب.....
۷۹۲.....	مم وزین.....
۸۰۱.....	منوهر و مدهومالت.....
۸۰۵.....	مهر و ماه.....
۸۱۸.....	ملک خورشید و معشوق بنارس.....
۸۳۲.....	مهر و مشتری.....
۸۳۹.....	مهر و وفا.....

۸۴۲.....	میرزا وصاحبه
۸۴۸.....	ناز و نیاز
۸۵۷.....	ناظر و منظور
۸۷۱.....	نگارستان چین
۸۷۶.....	نل بودمن
۸۸۷.....	وامق و عذرا
۹۲۰.....	واله و سلطان
۹۲۴.....	ورقه و گلشاه
۹۴۱.....	ویس و رامین
۹۵۴.....	هشت بهشت
۹۸۷.....	هفت اختر
۹۹۹.....	هفت پیکر
۱۰۴۳.....	هفت منظر
۱۰۵۴.....	همایون و لعل پرور / مودت نامه
۱۰۶۰.....	همای و همایون
۱۰۶۹.....	همای و گل کامکار
۱۰۷۶.....	هنس و جواهر
۱۰۷۹.....	هیرو و انجها
۱۰۹۸.....	یوسف و زلیخا
۱۱۴۶.....	منابع و مأخذ
۱۱۷۸.....	نمایه ای نام ها
۱۲۳۳.....	نمایه ای اسامی کتاب ها

مقدمه

ادبیات گرانسنگ فارسی از همان آغاز با توان ذاتی و غنای بی‌نظیر خود توانست در تمامی عرصه‌های نظم و نثر و قالب‌ها و مضامین و موضوعات، صدها اثر و پدیدآورنده خلق کند و پرورش دهد تا ایرانی در سایه سارایی نخل بارور بتواند فرهنگ، هنر، ادب، اخلاق و زندگی خود را به سامان کند.

بخش کوچکی از سرمایه‌ی گران ما ایرانیان، شعر و غزل و ترانه است که شور و حالی به جان و دل ما می‌بخشد. بخش مهمی از این شور و حال، حاصل شعر دوستی و شعرشناسی ایرانی است. ایرانی چه در کسوت خواننده و چه پدیدآورنده، همواره به پدیده‌ی عشق نگاهی عمیق و انسانی و آرمانی داشته است. بی‌سبب نیست که بخش عمده‌ای از شعر فارسی را غزل‌ها و منظومه‌های عاشقانه تشکیل داده‌اند.

غزل عاشقانه و منظومه‌ی غنایی پیوندی عمیق باهم دارند؛ منظومه‌ی عاشقانه بسط‌یافته‌ی مفاهیم شعر غنایی و تجسم عینی و روایی آن است و ظهور آن در قالب ایرانی مثنوی و شکل‌گیری مکاتب ایرانی در این زمینه و غنای کمی و کیفی شعر غنایی فارسی و ایجاد نگاهی تازه به مقوله‌ی عشق و ایجاد شور و نشاط در ادب فارسی، همگی بخشی از رهاورد منظومه‌های عاشقانه است.

با این همه گستردگی و تنوع و خلاقیت هنری در آفرینش چنین آثار بدیع، ما دارد با نگاهی نو، به همراه تحلیل‌های محتوایی، به دسته‌بندی، گونه‌شناسی، ریخت‌شناسی و معرفی این منظومه‌ها و بن‌مایه‌های آن بپردازیم.

داستان این کتاب به بیست سال پیش بازمی‌گردد؛ زمانی که بر اثر علاقه، داستان‌های عاشقانه را مطالعه می‌کردم، تأملات خود را در قالب مقالاتی در فصل‌نامه‌ی *کیهان اندیشه* و ادبیات داستانی بین سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۶۸ منتشر کردم که در سال ۱۳۷۴ این نوشته‌ها به صورت کتابی با نام *منظومه‌های عاشقانه‌ی ادب فارسی* از سوی انتشارات نیما چاپ شد. طی سال‌های بعد نیز تصحیح و انتشار چندین منظومه‌ی عاشقانه و نگارش ده‌ها مقاله‌ی دیگر در همین حوزه، موجب شد، کتاب حاضر شکل بگیرد.

در ترتیب و تنظیم مطالب و مدخل‌ها موارد زیر مد نظر بوده است:

۱. موضوع کتاب، بررسی و معرفی منظومه‌های عاشقانه است و تنها شامل داستان‌های عاشقانه‌ی منظوم می‌شود و داستان‌های منثور عاشقانه را به کتابی دیگر محول می‌کنیم. افسانه‌های عاشقانه‌ی محلی را نیز آورده‌ایم تا ضمن معرفی آن‌ها، این آثار ارزش را به عموم فارسی‌زبانان معرفی کنیم. ارزش داستانی و اسطوره‌ای و غنای بن‌مایه‌ها و کنش‌ها و ارزش‌های فرهنگی این دسته آثار بی‌شک از بسیاری آثار مکتوب و تقلیدی معرفی شده در این کتاب، اگر بیشتر نباشد، کمتر نیست.

۲. در این کتاب و برای اولین بار، براساس نظریه‌ی پراپ، ساختار روایی منظومه‌های عاشقانه و خویسکاری‌های آن‌ها را مدون کردیم. محدوده‌ی مطالعاتی ما یکصد منظومه‌ی همین مجموعه است.

۳. در مقدمه‌ی کتاب به مباحث کلی چون ادبیات غنایی فارسی، سیر تاریخی، ریخت‌شناسی، انواع، ویژگی‌های بن‌مایه‌ها و تعداد منظومه‌های عاشقانه و مباحثی از این قبیل اشاره می‌شود و از تکرار آن در هر منظومه پرهیز می‌شود. تنها می‌کوشیم منظومه‌ها را با مباحث نظری مقدمه انطباق دهیم.

۴. تمام منظومه‌های همنام چه مستقل یا نظیره را ذیل یک مدخل قرار دادیم؛ برای مثال تمام داستان‌های مربوط به خسرو و شیرین را با همنام (شیرین و خسرو، فرهاد و شیرین، فرهادنامه) ذیل مدخل خسرو و شیرین آوردیم.

۵. هر منظومه در قالب مدخلی مستقل معرفی می‌شود. در هر مدخل ابتدا خلاصه‌ای از هر داستان حاوی مهم‌ترین بن‌مایه‌ها و حوادث را برای آگاهی از سیر کلی داستان ذکر می‌کنیم تا خواننده بر تحلیل‌ها اشراق کامل داشته باشد. در لابه‌لای خلاصه، ابیات زیبا و نمونه‌های شعر شاعر، نیز می‌آید تا خوانندگان بر سبک و سیاق و چگونگی شعری آگاهی یابند. پس از آن منظومه و سرابت‌دهی آن معرفی می‌شود و اگر اثر نظیره یا نظیره‌هایی داشته باشد، تمامی نظیره‌ها معرفی و با اصل داستان مقایسه می‌شود. این معرفی شامل اشاره به ارزش‌های سبکی اثر، اعم از زبانی و ادبی و محتوایی خواهد بود. سپس به مهم‌ترین بن‌مایه‌های داستانی آن اثر می‌پردازیم.

۶. تنظیم منظومه‌ها بر حسب الفبایی است نه تاریخی. سیر تاریخی در مقدمه‌ی کتاب به تفصیل بررسی می‌شود.

۷. این کتاب اثری پژوهشی است که در تألیف آن از هشتصد منبع استفاده کرده‌ایم و ۱۷۵۰ ارجاع به این منابع شده است. این نکته نشان می‌دهد مؤلف علی‌رغم اشراق و مطالعه‌ی چندین ساله در موضوع، بر جنبه‌های پژوهشی اثر، بیش از مطالب استحسانی و نظرات شخصی تکیه دارد. کوشیده‌ایم تا حدود زیادی منابع هریخش را تا آن‌جا که ممکن بود به بیابیم و از آن استفاده و معرفی کنیم. فهرست منابع پایانی، خود در حکم کتاب‌شناسی جامع موضوع کتاب نیز هست.

به یقین این اثر کاستی‌هایی دارد و امید است در چاپ‌های بعد و با کمک‌های فکری خوانندگان فهیم، به سامان خود برسد. این اثر را پیشکش می‌کنم به تمامی علاقه‌مندان فرهنگ و ادب ایران زمین و ازین جان سربلندی این فرهنگ را از ایزد یکتا خواهانم.

تهران / بهار ۱۳۹۰

www.ketab.ir